

وقفنامه قنات ناصریه دولتخانه (باغشاه)

علی کریمیان

وَجَعَلْنَا مِنَ الْمَاءِ كُلَّ شَيْءٍ حَيٍّ (۱)

در فرهنگ غنی ایران، آب همیشه جایگاه برجسته‌ای داشته است. زیرا خصوصیات جغرافیایی کشور، صراحت دارد که ایران از لحاظ آب، در شمار سرزمینهای خشک و کم آب جهان است. همین دوواژه «خشک و کم آب» اهمیت حیاتی بودن این عنصر ارزشمند را آشکار می‌سازد. لذا در سرزمینی چون ایران که قسمت عمده آن را کویر و کوهمنان تشکیل داده هر قطره آب که از آسمان فرو می‌ریزد یا از دل خاک بر روی زمین جاری می‌شود، برای مردم این مرز و بوم، آبادانی و زندگی، دد و دام و وحوش و پرندگان، بسیار حیاتی و ارزشمند است. به همین جهت، آب، در طول تاریخ، همیشه یک مسئله مهم اقتصادی، اجتماعی برای کشور ما بوده است (۲) و به علت کم آبی، کشور در گذشته به وسیله آب انبارها، قناتها، چاهها، چشمه ها و نظایر آن، سیراب می‌گردید. (۳)

مشکل آب تهران

موضوع کم‌آبی در شهر تهران، از بدو انتخاب آن به عنوان پایتخت، مشکلاتی برای ساکنان شهر فراهم می‌کرد. اگرچه شهر تهران در ایام گذشته، بدین وسعت و دارای این جمعیت نبود، ولی مشکل کم‌آبی بخصوص در فصل تابستان، هر ساله کم و بیش موجود بود؛ مخصوصاً در محلات جنوب تهران. (۴) با این حال بر اثر توسعه روزافزون شهر و ازدیاد نفوس و ترقی سطح زندگی، طبیعاً حوائج و احتیاجات عمومی شهر، روز به روز بیشتر می‌شد و یکی از مسائل موردنظر، تامین آب کافی برای ساکنین بود. (۵) به همین سبب، در اواسط سلطنت محمدشاه قاجار، که تهران، بیش از پنجاه هزار نفر جمعیت نداشت و از حیث وسعت، خیلی کوچکتر از امروزه بود. حاجی میرزا آقاسی (۶) دو نهر بزرگ از رودخانه کرخ جدا کرد و به تهران آورد؛ یکی، نهری است که از مسیر دامنه البرز عبور می‌کرد و از شمال فریه طرشت (۷) گذشته، به عباس آباد منتهی می‌شد. از این نهر، به موجب مدارک صحیح، نه سهم رودخانه، حبابه (۸) تهران از رودخانه کرخ بوده است. پس از برچیده شدن بساط قدرت و قوت حاجی میرزا آقاسی، این شریان حیاتی، قطع و جریان آن به تهران متوقف گردید. هومی، نهری است که از زیر جاده قدیم تهران، قزوین گذشته و به فریه یافت آباد، که از ساخته‌های حاجی میرزا آقاسی است، می‌رسید و به همین اسم، موسوم و دایر بود. (۹) مدتی گذشت و آب مصرفی تهران، با چند رشته قنات و قنای قنات شاه، که آن هم وقف است، در نهایت ذلت و سختی تامین می‌شد تا آنکه میرزا عیسی وزیر (۱۰) شهر را توسعه داد. او، خطر تشنگی پایتخت را بخوبی احساس کرد و با وجود اینکه قدرت مالیش به واسطه حفر خندق تمام شده بود، مملکت به هر وسیله‌ای که بود، قنات بسیاری حفر نمود. در اواخر دوره ناصرالدین شاه نیز، چند نفر خارجی موفق به اخذ امتیاز حفر جاهای آرتزین گردیدند و در شمال مشغول شدند، لیکن متوجه چاهکنی شکست و به علت نبودن راه شوره و اشکالات فوق‌العاده، که برای حمل و نقل آلات و ابزار فراهم نبود پس از تحمل خسارات، از تعقیب مقصود مایوس و منصرف شدند. (۱۱) بدین ترتیب، کماکان آب مصرفی اهالی تهران، به وسیله قنات‌ها و آب انبارها، چاه‌ها، رودخانه‌ها، نهرها و جویهای غیر بهداشتی و کثیف، تامین می‌شد. آب، در جویها و نهرهای آزاد عبور می‌کرد و فشاری نداشت تا به سطح بالاتر از مسیر خود برسد. از این رو، ساختمان خانه‌ها را دو، سه پله پایین‌تر از سطح کوچه بنا می‌کردند، تا آب سرازیر شود. از کوچه هم آب را به وسیله تپش (تپوشه) یعنی استوانه‌های ده، دوازده سانتیمتری سفالینی که داخل هم جفت می‌شد و با گل آهک‌زده آبنده می‌گردید، به سر حوض و آب‌انبار می‌رسانیدند. گاهی برای هر یک از آنها، مجرایی جداگانه می‌کشیدند یا یک مجرای به پای حوض آورده، از آنجا توسط حوضچه‌ای، مجراهای حوض و آب‌انبار را جدا می‌کردند. با بستن در یک مجرای و گشودن در مجرای دیگر، کار صورت می‌گرفت. در جلو راه آب کوچه، با حدود بیست سانتیمتر فاصله از جوی، پنجره‌ای کار گذاشته می‌شد تا اولاً مانع ورود آشغال به داخل شود، ثانیاً مجرایشان در لج و لجاجتهای همسایگی، کور نشود یا نتوانند گونی، کهنه، آجر و... در آن فرو کنند. کار دیگر صاحبخانه‌ها، علاوه بر ملاحظه پاکیزگی، خرابی آب و باز کردن و بستن در راه آب و جلوگیری از باز ماندن راه آب و غیره، تمیز نمودن آب بود که پس از آبگیری، با غربال و سرند، اول آشغال و زواید روی حوض و احیاناً روی آب‌انبار را می‌گرفتند. سپس کمی خاکستر، مقداری آهک، بادیه‌ای ذغال و کاسه‌ای سرکه در آن می‌ریختند و می‌گفتند اینها، هم لارته آب را می‌گیرد هم قاری و گل آلودی آن را بر طرف می‌سازد و هم آن

را برای خوردن، پاکیزه و گوارا می‌کند. (۱۲)

آب تهران از نگاه چند سفرنامه‌خارجی

یکی از این سفرنامه‌ها، سفرنامه اولیویه است. وی، در زمان تفسیر سلطنت از آقامحمدخان به قسطنطنیه، به ایران آمد. او، در این سفرنامه، ضمن بررسی اوضاع ایران، درباره وضعیت آب تهران، نوشته است: «... علاوه بر ناسازگاری هوا، بدی آب است که در مذاق، طعم آب مردابها را دارد. این از بابت اهمال در تنقیه قنات و مجاری آبهاست که دوست پاک نمی‌کنند. عموماً آبهای ایران، ملین و غیر هاضم است. آب تهران نیز، چنین می‌باشد... آب تهران، تمامی از جانب کوه البرز می‌آید و فراوان است.» (۱۳)

سفرنامه دیگر، سفرنامه اس. جی. دبلیو پنجمین، تحت عنوان «ایران و ایرانیان» (عصر ناصرالدین شاه) است. وی، در زمستان ۱۸۸۲ تا سال ۱۸۸۳ م، به عنوان نخستین سفير آمریکا در ایران منصوب شد و پس از پایان دوره مأموریت، به کشورش بازگشت و دو سال بعد، شروع به تدوین خاطراتش کرد. او نیز، ضمن بررسی اوضاع ایران در زمان مأموریتش، درباره آب تهران، مطالبی نوشته که در ذیل می‌آید:

«سیستم تامین آب تهران و شهرهای دیگر ایران، جالب توجه و در عین حال مشابه یکدیگر است. قبل از هر چیزی، باید گفت که در دنیا، کمتر کشور

متمدنی پیدامی شود که به اندازه ایران، دچار کمبود آب و چوب باشد، و طبیعت، از این نظر به ایران خیلی ظلم کرده است و یک نفر خارجی با این کمبود آب و قس حوضها و استخرهای پر از آب را در تهران مشاهده می کند، دچار تعجب می شود. فصل زمستان، که معمولاً کوتاه و زودگذر است، باران و برف کمی در تهران می بارد که محصول غله و زمین، که باید خوراک اهالی تهران را تامین کند، جنگی به مقدار این بارندگی دارد. در بقیه اوقات سال، اصلاً بارندگی نمی شود؛ مگر در قله کوهها و ارتفاعات. حال سوالی که در اینجا پیش می آید، این است که در این صورت، آب چگونه تامین می شود؟ باین سوال، بسادگی نمی توان جواب داد که با حفر چاه، زیرا با کمی بارندگی، چاهها، باید خیلی عمیق باشند تا به آب برسند. در هر حال، برفهای کوهها، بتدریج آب شده و نهرهای کوچکی تشکیل می دهند که از کوهها سرازیر می شود و با در زمین فرو می رود و به شکل چشمه و منابع زیرزمینی درمی آید. آب این چشمه ها و منابع زیرزمینی را، که در اعماق کمی از دامنه های کوهها قرار دارد، به وسیله سیستم قنات به شهر می رسانند. قناتها، مجاری زیرزمینی هستند که در هشتاد یارد فاصله، چاهی در مسیر آنها کنده اند که به وسیله این چاهها، آب آنها را به طرف شهر هدایت کرده و در صورت لزوم، مجرای آب را لایروبی می کنند. خاک این چاههای قنات را، در اطراف دهانه آنها می ریزند و بدین ترتیب، خاکریزهایی به فواصل معین از یکدیگر، به وجود می آید که مسیر قنات را مشخص می کند... آبی که بدین ترتیب به دست می آید، البته گرانست و شهرتشان، باید آن را برای شرب یا مصارف دیگر، بخرند و هر ماهه مبلغی بابت آن پرداختند. تهران، در حال حاضر دارای سی و چهار رشته قنات است که با تحمیل مشقت و کار زیاد، آنها را ساخته اند. (۱۴)

سفرنامه دیگری که مطالبی درباره آب تهران نوشته، سفرنامه دکتر جان ویشارد است. او، در بین سالهای ۱۳۰۹ تا ۱۳۲۸ ق.، به عنوان مؤسس مریمخانه آمریکائی در تهران و مسالها به عنوان سرپرست آن، در ایران مشغول کار بوده، سپس کتابی تحت عنوان «بیست سال در ایران» تدوین کرده، و در این کتاب، ضمن بر شمردن فعالیتهای خود، به بررسی اوضاع ایران آن عصر پرداخته؛ از آن جمله، درباره آب تهران نوشته است: «حوضچه هایی که در آن یخ تهیه و نگهداری می شود، اغلب پر از کثافات است و بالطبع، منبع انواع و اقسام بیماریهای مختلف است. کمتر اروپائی شجاعی پیدا می شود که جرئت نوشیدن شربت و سایر نوشیدنیهایی که با آب نجویشیده و بیخهای حوضی تهیه شده، به خورد بدهد». (۱۵)

قناتهای تامین کننده آب تهران

در دوره قاجار، توسعه تدریجی پایتخت، افزایش جمعیت، پیدایش شهرهای جدید و فقدان آب پاک، باعث شد که افرادی قناتهای، عمدتاً به صورت وقتی، در تهران حفر کنند. اعتمادالسلطنه، قنات و چاههایی که تا زمان تألیف کتاب المآثر و الآثار (چهل سال از دوره سلطنت ناصرالدین شاه) در تهران توسط ناصرالدین شاه، درباریان و مردم حفر شده، بتفصیل آورده است: «قنات و میاهی که در ظرف این چهل سال از سلطنت بی زوال در دارالخلافه تهران جریان یافته، بعضی از قرار تعداد و نسبت ذیل است: قنات نواب فیروز میرزا نصرت الدوله فرمانفرما، قنات جناب مخبرالدوله، قنات مرحوم ظهیرالدوله، قنات مرحوم علاءالدوله امیرنظام، قنات ناصری، قنات جناب میرزا عیسی و قنات حسن آباد جناب مسوقی المعالک (۱۶). اما بتدریج، تعداد قناتهای تهران، به چهل و هشت رشته قنات وقتی و مخصوصی افزایش یافت

که تعدادی از آنها، با مرور زمان خشک و یا به منظور زراعت، منحرف شدند و تفسیر کاربری یافتند؛ به طوری که در اواخر دوره قاجاریه، فقط بیست و شش رشته آن، آب مصرفی شهر را تامین می کرد. آب این قناتها، در حدود ۶۰ الی ۷۰ سنگ (۱۷) (۷۵۰ لیتر در ثانیه) بود. مولف کتاب «یادبود افتتاح تاسیسات آب تهران»، از قناتهای جاری مذکور در تهران، بتفصیل یاد کرده است که در این مقال، جز دو قنات «ناصریه دولتخانه» و «قنات مهرگرده»، که در وقفنامه و اسناد بیوست آمده است، مابقی آنها، به اختصار آورده می شود. مهمترین این قناتها، عبارتند از:

۱. قنات الهیه (۱۸): از اراضی حشمیه، به طرف جنوب غربی سرازیر می شده؛ در خیابان گرگان، به عمق ششتر جریان پیدامی کرد. سپس در پارک امین الدوله ظاهر می شد. بده (۱۹) آن، در حدود یک سنگ بود. (۲۰)
۲. قنات بهاءالملک و ناصرالملک، از اراضی باغ صبا (۲۱) سرازیر می شد؛ از نیش باغ پروتورا گذشته، از زیر امجدیه (۲۲) رد می شد. مظهر (۲۳) قنات، در باغ بهاءالملک بود و بده آن، در حدود یک سنگ بود. (۲۴)
۳. قنات بهارستان، از حشمیه، به طرف خیابان نظام الملک جاری بود و در نظامیه ظاهر می شد. بده قنات مزبور، در حدود ۷۵ سنگ بود. (۲۵)
۴. قنات بریانک: از شرق بیمارستان بانصد تختخوابی عبور کرده، تا باغ شاهزاده حسام الدوله و مظهر آن، در کوچه و دوخانه بود. بده آن، در حدود

میرزا ظاهر مسوقی

نهر جدا شده از رودخانه کرج شهر کرج

ده سنگ می باشد. (۳۷)

۵. قنات پامنار داز میدان تیرانداز پامنار شروع و در شمال شرق نمایندگی تجار تی شوروی، ظاهر می شد. ظاهر آچون قنات، لایروبی نشده بوده، آب آن قابل توجه نبوده. (۳۸)

۶. قنات جلالیه (۳۹): از سمت شمال غرب سرانیز شده، خیابان امیرآباد (۳۰) را در حدود ۲۵۰ متری شمال خیابان کارگر شمالی قطع کرده و در حدود ۴۰ متری شرق خیابان مذکور، به محاذات خیابان کارگر، به سمت خیابان جنوب منحرف می شده و نهر کرج (بغوار کشاورز) را قطع کرده، در شمال غربی دانشگاه، ظاهر می شد. بده آن، در حدود یک دوم تا سه چهارم سنگ متخیر است. (۳۹)

۷. قنات حاج علیزاده، یا آب سرچشمه که معروفترین قنات تهران به شمار می رفت و «از زمان فتحعلی شاه، حفر شده بود. حاج میرزا علیزاده فرزند حاج ابراهیم کلانتر شیرازی بود که چون اولاد و احفادی نداشت، برای خیرات و میراث، قنات سرچشمه را که بعدها به نام حاج علیزاده نامیده شد. حفر نمود و آنگاه املاکی را برای مصارف آن وقف کرده و تولیت آن را به برادر و اولاد خود قرار داد. (۳۳) قنات مزبور، از اراضی شمال قصر سرچشمه گرفته و دورشته می شد. یک رشته آن در جنوب سرچشمه ورشته دیگر آن، در خیابان مولوی ظاهر می شد. بده این قنات، در حدود شش سنگ بود. (۳۳)

۸. قنات سردار (۳۴) پیشتر به نام «آب سردار» معروف است و هنوز هم جریان دارد. این قنات، در امتداد نارمک پائین آمده، سپس به آسیاب سردار رفته، آسیاب مزبور را چرخانده، با عمق ۸ متری، خارج می شد. سپس خیابان آسیاب سردار را قطع کرده (در این نقطه مجرای کرج را قطع و از زیر آن عبور می کند) وارد خیابان نارمک می شود و در امتداد خیابان مزبور سرانیز گشته، سپس در امتداد غرب کوچه واحدی، آسیاب پایین رفته، وارد آسیاب والی می شود و با عمق ۸ متر از آن خارج شده و در امتداد سابق، به طرف جنوب سرانیز و خیابان دربند راه، در عمق بیش از چهار متر قطع می کرد. سپس در محل تلاقی با خیابان زرین نعل، دورشته می شد. یک رشته به طرف جنوب غربی می رفت و در خیابان ایران ظاهر می شد. ورشته دیگر، در امتداد خیابان زرین نعل به طرف شرق می رفت و مظهر آن، در خیابان زاله (شهید) بود. بده قنات مزبور،

در بهار بین ۵الی ۶سنگ و در پائیز ۴الی ۶سنگ در نوسان بود. (۳۵)
 ۹. قنات سفارت انگلیس: از اراضی قول قلعه سرانیز شده، بالای نهر کرج، خیابان پهلوی را قطع کرده، به محاذات خیابان نامبرده، به فاصله ۴۰ متری شرق آن، به طرف جنوب سرانیز می شود. کوچه شقایق را به عمق ۱۱ متر قطع کرده و از طریق خیابان بهجت آباد، وارد اراضی دبیرستان الیز شده، و در سفارت انگلیس ظاهر می شد. بده آن، در حدود یک دوم الی سه چهارم سنگ است. (۳۶)

۱۰. قنات سفارت روس (۳۷): سرچشمه آن، دورشته است که یک رشته از اراضی آبشار و یک رشته دیگر، از اراضی امیرآباد به طرف تهران سرانیز می شد و در محلی در امتداد شمال خیابان یوسف آباد (سیدجمال الدین مسد آبادی) و جنوب شرقی یخچال بهجت آباد، به هم متصل شده، به سمت جنوب شرق متمایل می شد. سپس در خیابان ویلا (شهید استاد نجف اللهی) قطع و به عمق ۳ متر در شمال غرب سفارت روس، ظاهر می شد. بده آن، در حدود دو سنگ بود. (۳۸)

۱۱. قنات امین الملکی: از اسماعیل آباد شهریار شروع شده، به طرف شرق به محاذات جاده قزوین به تهران می آید. از شمال کوچه زورخانه گذشته، وارد خیابان هفت چنار شده و در نهایت، در امتداد کوچه سعادت، خیابان مولوی را قطع می کرد و در شمال آن، ظاهر می شد. بده آن، در حدود دو سنگ بود. (۳۹)

۱۲. قنات کریم آباد: از آسیاب دوم فرمانفرما گذشته، به طرف شرق می آید. به محاذات جاده طرشت، از زیر اراضی و منازل شمال آن گذشته و نرسیده به خیابان نواب، به سمت شرق متمایل می شود و در نهایت، به خیابان باستور و بعد به طرف جنوب سرانیز می گردد و در شمال خیابان سپه، به عمق ۴ متر، به طرف شرق می رود و وارد دانشکده افسری شده، ظاهر می شود. بده آن، در حدود ۱۲/۵ الی ۶ سنگ است. (۴۰) امیرزا ظاهر بصیر الملک، در خاطرات روز شنبه، غرة جمادی الثانی ۱۳۱۱ق.، درباره این قنات، نوشته است: «... رفته منزل امین السلطان، آنارون بودند. بعد از ساعتی صاحب جمع، بیرون آمدند. صحبت قنات کریم آباد بود، نوشته ای که استاد جمعلی داده بود، دادم به صاحب جمع. بعد امین السلطان، بیرون آمدند. غرة رقتن به باغات راه، به ایشان گفتم. گفتند: شما بروید. اگر از دفتر آمدند، من پیغام به وزیر دفتر می دهم که حساب سمان راه روز سه شنبه فرار بدهند...» (۴۱)

۱۳. قنات گوشه (فرمانفرما): قنات فرمانفرما، در سال ۱۳۰۰ق. در سمت غربی یابخت، احداث و دایره و جاری شد (۴۲). این قنات، از اراضی کن سرچشمه می گیرد. پس از گذشتن از طرشت، در نتیجه عبور از تنوره آسیاب دوم فرمانفرما، عمق آن زیاد شده، در امتداد شمال خیابان طرشت به سمت شرق، به فاصله ۲۰ متری شمال خیابان، سرانیز می شود. در مقابل مسجد تولاگر، وارد خیابان طرشت شده، در محل تلاقی خیابان طرشت و حشمت الدوله، به خیابان اخیر وارد می شود و از پیاده رو جنوب خیابان حشمت الدوله گذشته، خیابان ۳۰ متری را قطع می کند و ادامه یافته تا مقابل کوچه بیهقی (به عمق ۴ متر) به سمت جنوب منحرف شده و در محل تقاطع کوچه عنصری و خیابان باستور، ظاهر می شود. بده آن، در حدود ۶ سنگ می باشد. (۴۳) در خور توجه است که آب این قنات، قنات شاه و قنات حاج علیزاده از جمله آبهای خوب و سبک تهران به شمار می رفت. (۴۴)

۱۴. قنات مخصوص: از اراضی داودیه سرچشمه گرفته، به سمت جنوب غربی جریان پیدا می کرد و در خیابان باستور، وارد قصر سلطنتی گشته و مظهر آن، در کاخ بود. بده آن، در بهار ۱۷الی ۸سنگ و در پائیز، به یک سنگ کاهش

می یافت. (۴۵)

۱۵. قنات علاءالدوله: از شمال شرقی تهران سرچشمه گرفته، از اراضی باغ صبا و خیابان بهار گذشته، وارد کوچه ملک الشعرا می شود و در امتداد شرق پائین آمده، خیابان روزولت (خیابان شهید مفتاح) را قطع کرده، در فاصله ده متری شرق لانه زار نو، خیابان شاه رضا را نیز قطع می کند و در مقابل چهارراه کنت، به سمت غرب می رود و از پیاده رو غربی به طرف جنوب آمده، خیابان اسلامبول را قطع می کند و در اول کوچه خندان، در منازل ظاهر می شود. بده قنات (۴۶) مزبور در بهار در حدود الی ۷۵ سنگ و در پائین، ۱۰۱۵ سیر بوده. (۴۷)

۱۶. قنات مهدی آباد (سفارت آمریکا): از اراضی باغ صبا سرچشمه گرفته و دو قسمت می شد؛ یک قسمت آن در بیمارستان شماره ۲ ارتش ظاهر می شد و قسمت دیگر آن، وارد سفارت امریکا شده، آفتابی می شد. بده قنات مزبور، ۷۵ الی ۳ سنگ بود. (۴۸)

۱۷. قنات تجف آباد: از جنوب اراضی طرشت سرچشمه گرفته، خیابان خوش را در جنوب خیابان مرتضوی قطع می کرد. سپس وارد منازل شده و به طرف جنوب شرق آمده، عاقبت به منازل جنوبی خیابان مولوی (واقع بین محمدیه و کوچه مقابل وزیر نظام) را مشروب می کند و یک شعبه آن، در میدان قزوین به محاذات خیابان سن متری، از منازل غربی خیابان مزبور گذشته، در مقابل کوچه قنات ظاهر می شود و بده آن، ۲ سنگ است که قبل از آن، تا ۱۰ سنگ

نیز، بوده. (۴۹)

۱۸. قنات نظامیه: از شمال شرقی تهران سرچشمه گرفته، به طرف خیابان نارمک آمده، در غرب خیابان نارمک، داخل منازل گشته و عاقبت در جنوب میدان بهارستان ظاهر می شد. بده قنات مزبور، در حدود یک سنگ بود. (۵۰) این قنات نیز، وقف است. (۵۱)

۱۹. قنات یوسف آباد و بهجت آباد: از یوسف آباد به طرف شرق آمده، پس از آبیاری در خنان جاده شیران، به هم وصل شده و در قسمتهای شمالی بهجت آباد و یوسف آباد، مصرف می شدند. بده مجموع آنها، در حدود ۱۰ سنگ بوده است. (۵۲)

۲۰. قنات مبارک آباد و مخلص آباد: قنات مبارک، در یانصد ذرع قنات حسین آباد و تا قنات علی شاهی، سیصد ذرع بوده (۵۳)، نصف آن، در مقابل زندان قصر آفتابی می شود؛ نصف دیگر، در مبارک آباد و مخلص آباد ظاهر می شود. (۵۴)

۲۱. قنات شهاب الملک: مظهر آن، فعلاً در عشرت آباد و قصر بوده است. (۵۵) [گویا این، همان قنات نظام اندونه باشد! (۵۶)]

۲۲. قنات اکبر آباد: از دره فرحزاد سرچشمه گرفته، به طرف جنوب جاری می شد و مظهر آن، در کوچه گلزار بوده. (۵۷) بده آن، یک سنگ بوده. (۵۸)

۲۳. قناتهای صفر آباد و جمشیدیه: در جمشیدیه، به مصرف آبیاری و

دورنمای منظره هوایی تهران و کوه های البرز از طرف دروازه شمیران در دوره ناصری

شماره	نوع قنات	نام قنات
۱	قنات شاه (اصطفا)
۲	قنات کور
۳	قنات کور
۴	قنات کور
۵	قنات کور
۶	قنات کور
۷	قنات کور
۸	قنات کور
۹	قنات کور
۱۰	قنات کور
۱۱	قنات کور
۱۲	قنات کور
۱۳	قنات کور
۱۴	قنات کور
۱۵	قنات کور
۱۶	قنات کور
۱۷	قنات کور
۱۸	قنات کور
۱۹	قنات کور
۲۰	قنات کور
۲۱	قنات کور
۲۲	قنات کور
۲۳	قنات کور
۲۴	قنات کور
۲۵	قنات کور
۲۶	قنات کور

مشهراز	مشهراز	سپه	امام خمینی
اکتوبر	شمیران	شاهرضا	انقلاب اسلامی
اکتوبر	بوذرجمهری	سی مشری	کارگر جنوبی

تخت جمشید	آینا	طالبان
پهلوی	ولیعصر	
نادر	جمهوری اسلامی	

نقشه قنات تهران

شده، از زیر اداره دارائی ارتش گذشته، در مقابل ضلع شمال غربی شهرستانی، خیابان ثبت را قطع کرده و وارد شهرستانی و ثبت استاد شده، در محل تلاقی خیابان موزه و پیرمک، وارد خیابان موزه شده، سپس از زیر بانک سپه گذشته، خیابان سپه (خیابان جمهوری اسلامی) را قطع می نمود و در قورخانه ظاهر می شد و از آنجا، انشعاباتی جدا می شود که با عمقهایی در حدود ۱ تا ۲ متر، خیابان خیام و ارک و قسمتی از بازار را مشروب می کرده، بده آن، در حدود ۱۰ سنگ بود. (۶۱)

گو یا چندین بار این قنات، لایروبی شده و در اسناد و خاطرات، مطالبی درباره آن بیان گردیده، بصیرالملک شیبانی، در ذیل خاطرات روز شنبه پانزدهم جمادی الثانی (۱۳۰۱ق)، آورده است: «ما حاجی میرزا حسین و حسین خان، رفیق سرقنات شاهی و قنات اسب دوانی، تا پیشکار رفیق، عصر مراجعت آکر دیم، و در خاطرات سه روز بعد (هجدهم جمادی الثانی)، نوشته است: «استاد اسماعیل، گفت: قنات شاه، قالب جاده بیاید، عیبی داره؟ همه، گفتند: خیر، گفت: «اینجا که آمدیم، خیر می گنم، آن وقت بیاید، ببیند.» (۶۲) وی همچنین، در خاطرات خود، به تاریخ سه شنبه بیست و یکم جمادی الثانی، ۱۳۰۲ق، نوشته است: «امروز باران شدید آمد... من، شب رفتم به خیابان امین السلطان؛ با

سربازخانه می رسید. (۵۹)

۲۲. قناتهای صدقیه، شاهک و رحمت آباد: مقهر آنها، تعمیر داده شد، و به مصرف زراعت می رسیدند. (۶۰)

۲۵. قنات شاه: از اراضی طرشت به طرف شرق آمده و در امتداد شمال خیابان شکوفه، خیابانهای سلیمان، تراب، حاقانی و خیابان غربی دانشگاه جنگ را قطع کرده، از زیر دانشگاه جنگ گذشته، خیابان پشت دانشگاه را قطع و از زیر مدرسه نظام عبور کرده، خیابان ۳۰ متری را در جنوب میدان پاستور قطع می کرد و در امتداد ۳۰ متری پاستور ادامه یافته، کویچه منصور (در این قسمت قنات کریم آباد را قطع و از زیر آن می گذرد) و خیابان کاخ (خیابان فلسطین) را قطع می کرد و وارد قصر سلطنتی شده، سپس خیابان پهلوی (ولیعصر) را قطع می نمود و در جنوب خیابان جامی، داخل منازل ادامه یافته و در مقابل خیابان قابوس، وارد خیابان شده، در مقابل خیابان رازی، وارد منازل جنوب خیابان جامی شده، در برابر خیابان استخر، وارد خیابان جامی شده و خیابان شاهپور را در چهارراه عزیزخان قطع و داخل خیابان سوم اسفند (خیابان شهید سخائی) شده، در امتداد آن ادامه یافته، خیابان قوام السلطنه سابق را قطع و تا مقابل در و زوالت جنگ، ادامه می یافت، سپس به عمق ۴ متر، به طرف جنوب منحرف

معمارباشی سوار بنده، رفته بودند سرفنات شاه و آب، نوی فنات افتاده بود. (۶۳)

فنات ناصریه

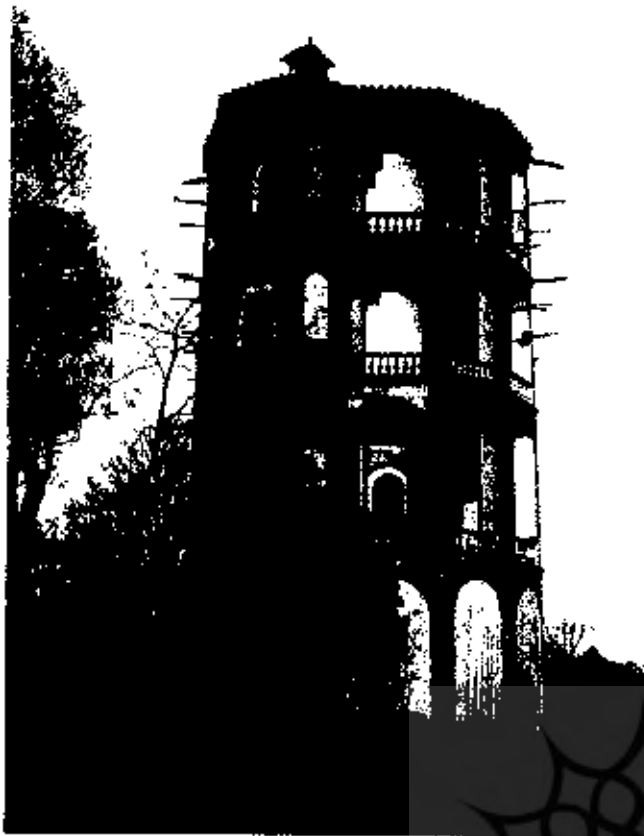
همان صور که گفته شد، در عصر ناصری، تعدادی از درباریان، اقدام به حفر چند رشته فنات و تقی و اختصاصی کردند که از آن جمله، می توان از فنات عین الدوله، فنات سردار، فنات مستوفی الملک، فنات علاءالدوله، فنات سهیلار و فنات امین الدوله، نام برد. (۶۴) ناصر الدین شاه نیز، پس از اقدام به جاری کردن فنات ناصریه، آن را در ربيع الاول سال ۱۲۷۳ ق. وقف کرد. محمدرضا لسان الملک سپهر، در جز، چهارم «ناسخ التواریخ»، این وقفنامه را به ایجاز آورده است. او، قبل از پرداختن به محتوای وقفنامه، در ابتدای آن، نوشته است: فنات جدید، که به فنات ناصریه نامیده و ایش به حد وزارت رسیده، جاری فرموده و موقوف داشته و وقفنامه آن را مثال کرده و من بنده، خلاصه صورت منشور وقفنامه را، مرقوم می دارم که اگر آن صفحه، محو یا مفقود شود، صورت آن، در این کتاب بماند؛ دیگرگون ساختن، نتواند. (۶۵)

واقف، هدف خود را از احداث، معارف عواید، شیوه تقسیم آب در بین محلات و تولیت بتفصیل مرقوم داشته که «سوده آن، به طور کامل در این مقاله خوانند آمد و در اینجا، برای پرهیز از اذتاب کلام، فقط به چند سطر از وقفنامه، که نجات واقف، در آن بیان گردیده، به اختصار می پردازیم: ... چون اغلب معاش و آداب دین مسلمان، متوط به کفایت آب و این وسیله، بهترین اسباب وصول ثواب است و فنات قدیمه در الخلافه، به اکثریت و فراوانی است، هر یک از آنها، نظر به تزیین نفوس ناس و تضاعف آبادی و اساس واحداث مساجد و مدارس و حمامات و عمارات جدید البینان، چنانکه باید کفایت برای رفع حوائج مسکین، خاصه اهالی محلاتی که از منابع فنات و مجاری میاب، قدری دور دست افتاده اند، نداشت، لهذا در این اوان حجه نشان، فنات جدید مسمی به ناصریه دولتخانه، به حکم جدید همایون خسروانی، از جانب غربی دار الخلافه، احداث و اجرا شد... بدین موجب، وقف مساجد و مدارس و حمامات و محلات شهر، فرمودیم... (۶۶) آب این فنات، به چهارده طاق و طبق صورت تقسیمنامه هفتگنی، به محلات مذکور در وقفنامه، تقسیم می گردد. (۶۷)

مادر چاه فنات ناصریه، در غرب تهران قرار داشت و مجرای آن، از غرب تهران شروع می شد. خیابان سلسبیل را قطع می کرد و به طرف شرق می رفت و خیابانهای نواب و خاقانی و خیابان غربی دانشگاه جنگ سابق (دافوس) را قطع کرده، در باغشاه ظاهر می شد؛ (۶۸) و بده آن، در حدود یک سنگ بود. (۶۹)

فنات مهرگرد

فنات مهرگرد، دارای دو سرچشمه بود که یک رشته آن، از ۲۰۰ متری شمال آب کرج خیابان پهلوی (و لیعصر) شروع شده، به طرف جنوب شرق می آید و یک رشته دیگر، از زیر اراضی استخراج بهجت آباد (۷۰) شروع می شده، به طرف جنوب غرب می آمد. این دو رشته، در صد متری شمال خیابان بهجت آباد و ۴۰ متری خیابان شاهپور (خیابان وحدت) به هم متصل شده، به محاذات خیابان شاهپور (خیابان وحدت)، به فاصله ۴۰ متری غرب آن، به طرف جنوب می رفت. خیابانهای بهجت آباد و تحت جمشید (خیابان آیت الله طالقانی) و دارپوش سابق و اراضی دبیرستان البرز را قطع کرده و خیابان شاهرضا را نیز، در ۳۰ متری غرب میدان قطع نموده و به طرف جنوب شرق متمایل

برج عمارت باغشاه در سال ۱۳۲۴ ق.

شده، در گوشه تپش خیابان شاهپور و از ربع، خیابان شاهپور را قطع کرده و از گوشه شمال غربی دیوار سفارت روسیه، وارد آن شده و از ۳۰ متری غرب خیابان قوام السلطنه، از سفارت خارج شده و خیابان چرچیل (خیابان نوفل شانو) را قطع نموده و سپس خیابانهای قوام السلطنه و کوچه های مسعود و گوهر شاد را قطع کرده و خیابان شاهزاد ۲۰ متری شرق گوهر شاد قطع می کرد و کوچه شیروانی را در اواخر آن قطع نموده و ولود بانک ملی شده و سپس در ۵۰ متری غرب خیابان فردوسی، از بانک خارج شده، کوچه فروشگاه را قطع کرده و سوم اسفند را در ۴۰ متری فردوسی قطع می نمود و از زیر منازل گذشته، وارد پیاده رو ابرامی شود و در مقابل خیابان حافظ، به طرف شرق خیابان فردوسی (پیاده رو) ادامه یافته، مستقیماً تا میدان سپه، امتداد یافته و از زیر حوض غربی گذشته، از زیر در وسط وزارت پست و تلگراف گذشته، وارد حیاط ورزش دارالفنون شده، دو شعبه می شود.

یک شعبه آن خیابان، آذر را قطع کرده و در وزارت دارائی آفتاب شده، به قصر گلستان می رود و شعبه دیگر، وارد خیابان ناصر خسرو شده (پیاده رو غربی) به طرف جنوب، منحرف شده (در مقابل خیابان آذریه عمق ۴ متر) و در پیاده رو مقابل شمس العمارة، به عمق یک متر آفتابی گشته و اراضی پائین آن قسمت و مروی را مشروب می کند. بده آن، در حدود ۶.۵ سنگ است. (۷۱)

اعتماد السلطنه نیز، درباره این فنات (مهرگرد) نوشته است: «فیات مهرگرد، که در ارگ، جاری دهده آن، در عمارت معروف به سرچشمه است، متعلق به قلعه مهران و خیمه آباد بود. گردد، در لغت به معنی آباد، به کار می رفته است. (۷۲)

احاشیه محل مهر ظهر ورقه صدراعظم دولت علیه ایران، عمادالدوله میرزا آقاخان (۷۴)، صحیح است.

هو العزیز شانه، آنکه منظور نظر همایون و مکتون و ای معدلت مقرون با اشاعة رسوم احسان و خیرات و اضافه آثار مشیوات و میراتست، سبحانه مکرمت و نوال ملوکانه، چندانکه بر ساحت امان نام در فیضان آمد و عیون مرحمت و انفصال خسروانه، بر افطاع امید خلاق هر آنچه در جریان باشد، به حکم تاسی بر صفات خاصان عبیه قدس خداوندی، آن غیر کثیر را در نظر همت شاهانه، اندک و بسیر پنداریم و ناچیز و حقیر شماریم و باز نظر همت بر آن گماریم که به احسان اکتفا و اتم و انعام اجمل و اهم، قلوب ناس را مستمال کنیم و تفضلات ذات اقدس همایون را، به پایه کمال رسانیم، اگر چه اوقات هر خنده ساعت و ساعات میمنت آیات همایون را، نظر به ادای تکلیف الهی و ازای شکر نعم نامتناهی، در اصلاح احوال انام و عباد و انجاء امان سکینه و امصار و بلاد عموماً و ساکنین دار الخلافه الباهره خصوصاً معروف می فرمائیم و رفاه و راحت آنها را، که و دایع حضرت آفرید گارند، مقدم بر همه کار می داریم، اما از آنجا که مضمون الاسراف فی الخیره، به مثابه ولاخیر فی الاسراف، دائماً مطمح نظر اقدس همایونست، نمی خواهیم که در اعمال نیک، عرصه همت ما متنگ باشد و در یک مرحله، درنگ نساید و چون اغلب معاش و آداب دین مسلمین، مرطوب به کفایت آب و این وسیله، بهترین اسباب وصول ثوابست و ثنوت قدیسه دار الخلافه، با کثرت و فراوانی آید، هر یک از آنها، نظر به تزاید نفوس ناس و تضاعف آبادی و اساسی و احداث مساجد و مدارس و حمامات و عمارات جدید البیان، چنانکه باید، کفایت برای رفع حوائج مسلمین، خاصه اهالی محلاتی که از منابع قنوات و مجاری میاه، قدری دور دست افتاده اند، نداشت، لهذا در این ایوان خجسته نشان، قنات جدیدی مسمی به ناصیه دولتخانه را، به حکم جدید همایون خسروانی، از جانب غریبی در الخلافه احداث و اجرا شده و بحمد الله تعالی، آبش به حد کثرت و وفور رسیده بود، محض آسایش و رفاه مردم، به موجب همین فرمان واجب الاذعان همایون، بعد از گردش عمارات مبارک پادشاهی، باین موجب وقف مساجد و مدارس و حمامات و محلات شهر فرمودیم که از یابت هفت شبانه روز آب قنات مزبوره، که عبارت از چهارده طاق باشد، دو شبانه روز به مسجد و مدرسه جدید البیان، که به اهتمام جناب فضایل نصاب، شیخ المشایخ العظام، قدوه العلماء الکرام، مجتهد الزمان، شیخ عبدالحمین، سلمه الله تعالی، به اتمام رسیده، و حمام جدید البیان جناب نصاب فدوی زاده، خاص دولت جاوید قرار مقرب دربار گردون مدار، شخص دویم دولت علیه، نظام الملک میرزا کاظم خان، واقعه در آن حوالی و باقی بیوات از اغنیا و فقرا مسلمین ساکنین آن محله، که موسوم به محله بازار و گذر ملک آباد و عباس آباد است، به تولیت و امانت شیخ سابق الالقاب و بعد از ایشان، به تولیت هر یک از اعلم علمای عصر، که در محله مزبوره ساکن باشند، و به تقسیم و توزیع عادلانه ایشان جاری شود و یک شبانه روز دیگر، به مسجد جامع و بیوات اغنیا و فقرا واقعه در حوالی آن و خانه مقرب الخاقان، فرخ خان امین الملک و سایر بیوات مسلمین آن گذر، که مسمی به کوچه غریبان است، به تولیت جناب فضایل و قواضیل نصاب، عمده العلماء العظام، شیخ رفقا و بعد از ایشان، به تولیت عالیجناب فضایل نصاب، شیخ محمد معروف به آقا بزرگ، برادرزاده ایشان و همچنین، کسی از علمای عصر، که امامت مسجد جامع یا او باشد، یا عادلانه تقسیم و جاری گردد و یک شبانه روز، به توسط و تولیت جناب فضایل و کمالات اکتساب عمده العلماء العظام، حاجی ملا علی کنی، سلمه الله تعالی، به گذر موسوم به هفت تن و بعد از ایشان، به تولیت اعلم علمای وقت، که در آن گذر، ساکن و پیشوای دین مسلمین باشد، فراخور حال و ضرورت مردم، تقسیم عادلانه شود و یک شبانه روز دیگر هم، به توسط و تولیت جناب فضایل نصاب، عمده العلماء الاعلام، فقو السادات الکرام، آقا سید صادق مجتهد طباطبائی و استحضار مقرب الخاقان حاجی علیخان حاجب الدوله، به مساجد و خانه های مسلمین محله سنگلیج عموماً و خانه مقرب الخاقان، خصوصاً جاری شود و بعد از ایشان، اختیار تولیت، با اعلم و اتمی علمای عصر، که ساکن محله مزبوره بوده باشد، دو شبانه روز باقی از جمله هفت شبانه روز، مخصوص خانه های (۷۵) سکنه ارگ مبارک سلطانی و باغات مبارک پادشاهی و مریضخانه دولتی باشد و به حکم اعلیحضرت سلطان عصر و صوایدید پیشکاران دربار پادشاهی، به اهالی ارگ و مریضخانه و باغات دولتی واقعه در خارج شهر، تقسیم شود، نظر بر اینکه مقصود از این عمل ثواب و کار باصواب، انتفاع عموم خلق و استمرار مشیوات و خیراتست، که الی الابد، بعمون الله تعالی، عاید روزگار فرخنده آثار همایون ما شود، صیغه صحیحه شرعیه ملیه اسلامیة مشتمله، علی کافه شرایطها، در محضر حاکم شرع شریف نبوی، علیه و آله الصلواة والسلام، به تفصیلات مقرر و مشروحه، جاری و واقع گردید و تولیت کل راه، بر عهده اعلیحضرت سلطان عصر قرار دادیم و آب قنات مزبوره را، سواى مصارف مقرر و مشروحه، از زیارات و باغات و اراضی به طور تعزیم ابدی شرعی، بکلی ممنوع فرمودیم و مقرر می نمائیم که ولات عهد و اخلاف خجسته اوصاف، سلسله جلیله سلطنت عظمی و سلاطین باتمکین عهود مستقبله، که به خواست خداوند یگانه، رفق و وفق جهاندارى، به فیض اقتدارشان قرار خواهد گرفت، این احسان ابدی راه، به شرایط و تفصیلات مقرر، مستدام و خود را در حضرت قدس خداوندی و به نزد خلائق، روسفید و نیکنام دارند و اجزای آن را، به هیچ تعریف و تفسیر، به عنوان لغت بوده، بر عهده خود واجب و لازم و باعث مرضات الهی و خوشنودی (۷۶) حضرت رسالت بنهای اص «شمارند و از تبعات خلاف آن، در دنیا و آخری، احترام و اجتناب نمایند، مقرر آنکه علمای اعلام و فضلالی ذوی العز و الاحترام و اساطین دین مبین و ناشرین آثار شرع حضرت سید المرسلین، علیه و آله، الف الف التحیه الی یوم الدین و حکام و عمال و کلاتر و کلاخدایان دار الخلافه طهران، از شرح فرمان واجب الاذعان همایون، شروع و نسخ جداگانه مطابق لاصول، برداشته، در خانواده خود ضبط و صیانت نمایند که خود و اخلاف آتی، از طبقات علمای اعلام و حکام و عمال و کلاخدایان سعادت فرجام، خلفا بعد خلف، الی ماشاء الله تعالی، رجوع به شروع مطبوظه مزبوره نموده، به مقتضای آن، معصوم و مرتب دارند، تا انشاء الله تعالی، دست تصاریف از تحریف آن مدعی الدهور، کوتاه آید و مردم، در آسایش و رفاه باشند، المقرر عالیجهان رفیع جایگاهان مجدد و نجدت همراهان نجات و مناعت اکسایان خیریت فرجام عطار اقسام دفترخانه مبارک شرح فرمان مهر لعمان همایون راه در دفاتر خود مفضلاً و مشروحاتاً و ضبط نموده، از شایسته تفسیر و تبدیل، مصون و محروس داشته، در عهده شناسند.

حرر فی شهر ربیع الاول سنه ۱۲۷۳ (۱۸۷۷)

صورت تصمیمنامه هفتگی آب شاه، به امضای علما و معاریف عصر منظور نظر، قنات ناصریه دولخانه است؛ چون سرکار اعلیحضرت قدر قدرت فریوکت قضا مهابت فریدون حشمت گردون صولت افراسیاب صلابت جهشید مطبوت دارا دربان ملایک پاسبان سکندرشان مشهوری خدم ستاره حشم کیخسرو و نسیم شاهنشاه جمجماه اسلامیان پناه عدالت گستر، السلطان بن السلطان و الخاقان ابن الخاقان، سلطان الیرین و خاقان البحرین، ناصرالدین شاه قاجار، امام الله عمره و خلدالله ملکه و سلطنته، یک رشته قنات، موسوم به قنات ناصریه؛ از قرار فرمان مهر لمعان مبارک، به جهت آسایش اهل دارالخلافه طهران مسانهاالله تعالی عن الخلدتان، وقف بر مساجد و حمام و محلات و خانه های مسکنه شهر فرموده اند و از قرار تفصیل؛

شب یکشنبه و روز یکشنبه؛ مسجد و مدرسه جناب شریعتمدار،
 مجتهد الربانی، شیخ عبدالحسین، سلمه الله، و حمام نظام الملک
 و گذر ملک آباد؛ محل مهر (بامحمد)
 شب چهارشنبه و روز چهارشنبه؛ جناب شیخ المشایخ،
 سلطان العلماء، شیخ رضا، سلمه الله، و جناب جلالتماب،
 امین الدوله و مسکنه کوچه غریبان؛
 محل مهر (باصریع الرضا اغفر لمن لا یبعلک الا الذعا)
 شب جمعه و روز جمعه؛ جناب آقای قدوه المحققین
 وزیده الفقهاء و المجتهدین، آقا سید صادق طباطبائی، سلمه الله
 و خانه عالیجاه، حاجی علی خان و محله سنگلیج؛
 محل مهر (آقای سید صادق الطباطبائی)

شب شنبه و روز شنبه؛ عسارات مبارکه و مسکنه ارگ
 سلطانی؛ شب پنجشنبه و روز سه شنبه؛ باغ شاه و
 قورخانه و جبه خانه مبارکه؛
 شب سه شنبه و روز پنجشنبه؛ محله عباس آباد و توابع آن؛
 محل مهر (الراجی الی الله، ابن محمد علی)
 شب دوشنبه و روز دوشنبه؛ خانه جناب فخرالمجتهدین،
 حاجی ملاعلی کنی، سلمه الله، و گذر هفت تن؛
 محل مهر (المحتاج الی الله، الفتی علی)

هر یک از محلات و مساجد و خانه های شهر، آب برده و مشروب شده و دهابه دوام دولت ابد مدت قاهره نمایند. بناً علیها، عالیجاه، حاجی آقاخان، نایب فراشخانه مبارکه، که از قرار فرمان لازم الادعان مبارک، میراب و متصدی رسانیدن آب قنات مزبور و محلات دارالخلافه طهران می باشد مطابق فرمان جهاتمطاع

مبارک، گردش شبانه روز راننشسته باریش سفیدان محلات، شبانه روز آن را از فرار فرمان مبارک و وقفنامه صحیحه شرعیه، به اسم و رسم معین و مشخص نموده، هر یک از اهل محلات دارالخلافه، روز و شب نوبت و تقسیم آب خود را دانسته، اهل هر گذر و محله و محلات دارالخلافه، هنگام تربت خود، به تقسیم آب برده، خانه های خود را مشروب نموده، در کمال آسودگی، مشغول دعاگویی دوام دولت گردون صولت قاهره باشند و افراط و تفریطی در تقسیم بردن آب به هم نرسد. امید چنان است که علمای اعلام و ققهای ذوات مجده و الاحترام دار الخلافه، این ذریعه و رجوع به فرمان مبارک و وقفنامه نموده، چنانچه خلافی ندارد، به مهر شریف خود مزین فرمایند که هر یک از اهل محله، یکی از این نسخه ها را نگاه داشته، از آن قرار آب ببرند.

تحریر آفی دوازدهم شهر ربیع الاول سنه ۱۲۳۳ (۷۸)

محل مهر (عبده آفاجان)

«مهار حواشی»

از قراری که در متن مرقوم گردیده است، این نعمت عظمی، به اهل محلات دارالخلافه، از قرار تفصیل ورده، عنایت گردیده. محل مهر (عبده رجبعلی) به اطلاع بندگان درگاه، از قرار تفصیل متن، قرار نوبت آب مزبور، معین و مشخص گردیده، حرره. محل مهر (یار فیع الدرجات)، (الراجی زین العابدین) مضمون تقسیم آب، صحیح است. محل مهر (حسن)

خانه زاد دولت گردون سلطنت قاهره، در تشخیص و تقسیم شبانه روز آب قنوات حضور داشته، مطابق فرمان جهانمطاع است. شهر ربیع الاول ۱۲۳۶. محل مهر (عبده راجی الحینی)

به اطلاع اقل السادات، قرار نوبت آب قنوات ناصریه و تشخیص شبانه روز، مطابق فرمان جهانمطاع، به اسم و رسم معین شده است. شهر ربیع الاول ۱۲۳۶. محل مهر (مرضی الحینی)

از قرار شروع مفصله متن، احقر السادات، حرره. محل مهر (عبد الغفور الحینی) بسم الله الرحمن الرحیم

صفحات مرقومه یازدهگانه، که ماخوذ از اصل و وقفنامه و تقسیمنامه است. مقابله شد. مطابق با اصل آنهاست. حرره الاحقر الجانی الحاج شیخ جمال الدین النجفی الاصفهانی، عفی عنه، ۵ محرم ۱۳۴۷ ق. [مهر] بسم الله الرحمن الرحیم

که نقل از متن وقفنامه و تقسیم نامه شده است، با اصل ملحوظ تطبیق شد؛ حرفه حرف مطابق است. الاحقر محمد الموسوی البهبهانی، عفی عنه، محرم الحرام [مهر]

صورت مستخرجه از تقسیمنامه آب شاه (در متن، قنات ناصریه در این ایام هفته

شب شنبه روز شنبه:	سکنه ارگ و عمارات دونی ارگ (از این شب شنبه، به سید ناصرالدین و قورخانه کهنه، حق آب داده شده، از سهم عمارات سلطنتی، به موجب فرمان.)
شب یکشنبه روز یکشنبه:	مسجد و مدرسه مرحوم شیخ عبدالحسین و حمام نظام الملک و گذر ملک آباد؛
شب دوشنبه روز دوشنبه:	گذر هفت تن و خانه حاجی ملا علی؛
شب سه شنبه:	محله عباس آباد و نواح آن؛
روز سه شنبه، باغ شاهی	و قورخانه و جبه خانه مبارکه؛
شب چهارشنبه و روز چهارشنبه:	مسجد جامع و بیوتات حوالی آن و خانه های فرخ خان امین الدوله و بیوتات گذر کوچه غریبان؛
شب پنجشنبه:	محله کوچه غریبان، به موجب فرمان، علیحده از سهم عمارات سلطنتی؛
روز پنجشنبه:	محله عباس آباد؛
شب جمعه و روز جمعه:	محله سنگلج و خانه حاج علیخان؛

تقسیم آب قنات مهر گردن ایام هفته

شب شنبه:	محله عودلاجان؛
روز شنبه:	خانه آقای مستوفی المسانک؛
شب یکشنبه:	کوچه باغ ایلچی؛
روز یکشنبه:	خانه های معتمد الدوله و گذر هفت تن؛
شب دوشنبه روز دوشنبه:	محله عودلاجان؛
شب سه شنبه:	محله عودلاجان؛
روز سه شنبه:	عباس آباد، در کوچه های حمام چال و خانه زنبور کچی باشی؛
شب چهارشنبه:	محله عودلاجان؛
روز چهارشنبه:	محله عودلاجان؛

شب پنجشنبه:
روز پنجشنبه:
شب جمعه:
روز جمعه:

محله عردلان:
محله عباس آباد:
محله کوچه غریبان:
حانا حمام السلطنه و گذر نوروزخان.

کتابه العبد میرزا حسن زین خط
در مطبعه اسناد طبع سلیم، حاج عبدالرحیم، به طبع رسید. ۱۳۰۶ ه. ش.

لایروبی قنات ناصریه و مهرگرد

هر چند مدت، فنانها، به علت و علل مختلف (افتادن مسیل در قنات، آبگرفتنی، مسدود شدن آبراه، بارش کیم و...) نیاز به تنقیه پیدا می کردند که دو قنات ذکر شده نیز، مستثنی از این موضوع نبود. در این باره نیز، در خاطرات و اسناد صورتحسابهای لایروبی، مطالبی به میان آمده است، از جمله اعتمادالسلطنه، نوشته است: سه شنبه ۸ شعبان ۱۲۶۳ ق.، دو ساعت به غروب مانده، سیلی از کوهستان جاری و از قنات سنگلج، داخل محله سنگلج گردید (۷۹) و بصیرالملک شیبانی، در ذیل خاطرات خود، در روز ۱۶ صفر ۱۲۰۶ ق.، نوشته است: امروز فراش امین الملکه آمدند و تقسیم در خانه، توی باغ حاجی میرزا حسین و سایر، مقصی باشی و نایب ضعمود میراب، کنار خیابان نشسته بودند، صدا کردند، رفتم آنجا، تصدیقی در باب کمی آب قنات باقی مانده نوشته بود. حاجی میرزا حسین، می خواند، فدیری بر آن افزودم، مهر کردم، سایرین هم مهر کردند. رفتم پیش امین الملکه، تصدیق مرا که صبح نوشته و مهر گرفته و فرستاده بودم، ضبط نمودند و تصدیقی که به مهر همه بود، دادند به حستعلی خان مرتب، معلوم شد فراش را هم، میرزا امجدخان فرستاده بود... (۸۰) و در آن زمان، لایروبی شده باشد یا خیر، اطلاعی در دست نیست. لیکن باز دیگر، آب دو قنات ناصریه و مهرگرد، کاهش یافت که در ۱۹ ذیحجه ۱۲۲۵ ق.، به مخارج تنقیه دو قنات مذکور، دو هزار و چهارصد و پنجاه و سه تومان و دو قران برآورد شده بود که به موجب دستخط شاه، مقرر شد وجه آن را برپا داشت نمود و تسریع در تنقیه آن انجام گیرد. صورت اسناد خرج و تفصیل آن، از قرار زیر بوده است:

۱۹ ذی الحجه ۱۳۲۵

هو. قدایت شوم، به موجب یک طغرا صورت مخلوظ، دو هزار و چهارصد و پنجاه و سه تومان و دو هزار مخارج تنقیه قنات ناصریه و مهرگرد را، برآورد کرده و در صدر آن، به موجب دستخط آفتاب طلعت انجمن نقطه بندگان اعلی حضرت قنات قدرت اقدس همایون شاهنشاهی، مقرر شده بود که وجه آن، زودتر داده و شروع به کار کردن قنات مزبوره بشود. چون راجع به برزاق حلیله فرزند عامه است، تفصیل مطلب و مدلول مقررات ملوکانه، بار و اجناساده را، خدمت جناب مستطاب عالی ابلاغ نمود که زودتر امر قدر قنات مبارک، را به موقع اجرا بگذارید، زیاده ندارم.

صورت حساب

برآورد کاری که در قنات مبارکه ناصریه و قنات مبارکه مهرگرد، بنا به مشوره حسب الفرموده بندگان حضرت مستطاب اجل امجد اکرم انجم، آقای حاجب الذیونه (۸۱) دام اجلا نه العالی، بجا کرد، که به جهت رسیدگی و تنقیه آن، وقت ملاحظه نموده، به تاریخ شهر ذیحجه الحرام قوی ثیل ۱۳۲۵ ق.

دو هزار و چهارصد و پنجاه و دو تومان و دو قران

از بابت قنات مبارکه ناصری: هزار و چهارصد و پنجاه و دو تومان

دویست و نه تومان و چهار قران

از بابت نوری شهر، به جهت تنقیه ۳۷ چرخ، چهار نفری، یک هزار و چهارصد و پنجاه و دو تومان

از لب منبع الی اصطبل توپخانه ۵ لیه مقرر، چهار چرخ

از اصطبل توپخانه الی آخر قزاقخانه ۳ لیه مقرر، دو چرخ

از خیابان لب میدان مشق الی دم خانه قزاق باشی، ۳ لیه مقرر، یک چرخ

از چهارراه قزاقباشی الی دم خیابان مخصوص ۲ لیه مقرر، یک چرخ

از دم خیابان مخصوص الی دم باغ حسن آباد ۵ لیه مقرر، دو چرخ

از دم باغ حسن آباد الی دم خاکریز خندق ۵ لیه مقرر، بیست و یک چرخ

جهل و چهار تومان و چهار قران

از بابت خارچ شهر، از خاک زبر خندق الی بی کار ضرابی

چهار نفری: ۱۰۰ چرخ، یک تومان و دو قران = ۱۲۰ تومان

۱۶۵ تومان

پنج نفری، ۳۰ چرخ، یک تومان و پنج قران = ۴۵ تومان

هزار و دویست و جهل و دو تومان و سه قران

از بابت مسدود نمودن راه آنها ۴۲ مکان

از لب منبع الی اصطبل توپخانه ۲ مکان مقرر

از اصطبل ایضا الی دم قزاقخانه یک مکان مقرر

از لب خیابان قزاقخانه الی چهارراه قزاق باشی ۷ مکان مقرر
 از چهارراه ایضا الی خیابان مخصوص ۱۵ مکان مقرر
 از خیابان مخصوص الی دم باغ حسن آباد ۷ مکان مقرر
 از دم باغ حسن آباد الی چهارراه شیخ مادی ۷ مکان مقرر
 از چهارراه به بالا ۳ مکان مقرر
 ندارد

صد و هفده تومان و شش و فرس

مکالی (۸۳) دو تومان و هشت قران

آجر ۱۵۰ عدد، ۹ قران

آهک ۵۰ دلو، یک تومان

خاک ۱۰ از قرار خروار، ۳۰۰ دینار، ۳۰۰۰ دینار

صله دو نفر، ۴ قران، نصف دو قران

از بابت پسته ۱۸۴ و غیره

هزار و صد و بیست و پنج تومان

پسته زنی به جهت رفع چال آب عقب قنات، چون قنات محاذی قنات مغیری است، بسیار لازم است ۸۰۰ ذرع عمق در علم، یک تومان و دو قران = ۹۶۰

تومان

مخارج کهنه کشی الی بی کار پنج نفری، ۱۱۰ چرخ از قرار یک تومان و پنج قران = ۱۶۵ قران

قنات بزرگه مهر گود

هزار تومان و دو قران

سیصد و هفت تومان و دو قران

از بابت نوری شهر، از میدان توپخانه الی خاک زیر خندق لایروبی

۶ لیه مقرر ۱۳۰ چرخ = ۴ نفری، از قرار یک تومان و دو قران = ۱۵۶ تومان

از بابت خارج شهر، از خندق به بالا گل کشی و سنگ چین سر چاهها، به انضمام حرب چله گیری

۱۱۶ چرخ مقرر ۱۵۴ تومان و دو قران.

چهار نفری ۶۶ چرخ، از قرار یک تومان و دو قران = ۷۹ تومان و دو قران

پنج نفری ۵۰ چرخ، از قرار یک تومان و پنج قران = ۷۵ تومان

۶۹۰ تومان

از بابت مسجود نمودن راه آبهای ۳۰ مکان

از خانه حکیم الملک الی خانه نقد علی خان از محل ایضا الی لب میدان توپخانه از میدان توپخانه الی لب خندق

۶ مکان مقرر ۷ مکان مقرر ۱۷ مکان

مکالی

دو تومان ۸ قران

آجر ۱۵۰ عدد = ۲ قران آهک، ۵۶ من = یک تومان

خاک ۲۰ خروار = ۳ قران بنا، ۲ نفر = ۷ قران

صله دو نفر = ۴ قران

از بابت پسته زنی

۶۰۶ تومان

پسته زنی به جهت رفع چال آب عقب قنات ۶۰۰ ذرع عمق یک فرسخ، از قرار ۷ قران، ۳۹۰ تومان.

کهنه کشی الی بی کار ۱۳۲ چرخ، از قرار یک تومان و پنج قران، ۱۸۶ تومان.

سجده کاری قلمدادی فوق از قراری که به نظر چاکر سرگاه رسیده، صحیح است. فی شهر فوق ۳۲۵ فن. امهره

این مخارج را بدهند که زودتر این دو قنات، تنقیه شود.

جناب وزیر مالیه

جزوی وزارت فوائد است.

ایضا: محمد علی شاه

پس نوشتها:

سانیتومتر و ارتفاع ده سانتیمتر در نایب، جاری شود. سنگ دیوایی برای آب و آن، به اجرخ تقسیم می شود و سنگ دیوایی را یک سنگ آسیاب گرانیت حساب می کنند.

۱۰. عهدنامه علی اکبر: لغتنامه، ج ۸، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۷۹، ص ۳۷۹.

۱۱. گویانام دیگر قنات الهیه، قنات امین الدوله است. اعتمادالسلطنه، محمدحسین، چاپ سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثار، همان، ص ۹۹۳.

۱۲. آب تهران، مقدمه علامه علی بیگانه، یادبود افتتاح تاسیسات آب تهران، چاپ آب تهران، ۱۳۳۴، ص ۴۴.

۱۳. باغ صبا، از ساخته های فخرالملک خان صبا، در جنوب غربی قصر قاجار است و بیشتر از توسعه تهران، در فاصله دو کیلومتری آن، در کنار جاده قدیم شیران واقع بود.

۱۴. نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران در یکصد سال پیش، همان، صص ۹۵-۹۶.

۱۵. امجدیه: این محل، اکنون در مرکز شهر تهران قرار گرفته و در سابق، باغ بواری بوده که در شمال شرقی تهران قبل از توسعه و گسترش، واقع بوده است.

۱۶. نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران در یکصد سال پیش، همان، ص ۱۹۵.

۱۷. مظهر: محلی است که آب از کوره فات خارج می شود.

۱۸. (سرمد مرغی، همان، ص ۱۸۲).

۱۹. آب تهران، همان، ص ۳۴.

۲۰. همان، ص ۳۴.

۲۱. کشاورز، فتح الله، لوله کشی آب طهران، فنانامه گنجینه، دفتر دوم ازستان ۱۳۶۸، ص ۱۱۵.

۲۲. آب تهران، همان، ص ۳۴.

۲۳. همان، ص ۲۵.

۲۴. حلاله با نصرت آباد، در عصر قاجار به ایجاد گردیده و این همان منطقه وسیعی است که امروزه پارک لاله در آن قرار گرفته است. حلالیه، در شمال غربی تهران یک قرن پیش، قرار داشت و مدتی مرکز ساکن و روزه سهاپیان پادگان مرکز بود، در کتاب المانوالا، در باره حلالیه، چنین آمده است: حلالیه - که منصوب به لقب شریف نواب اشرف، شاهزاده جلال الدوله (پسر ظل السلطان) است. بر کوشکی شگرف و باغی جوان و رشک و روضه رضوان، اشتمال دارد.

نام نصرت آباد برای این محل، در روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه به این قرار ضبط گردیده: امروز شاه ناصرالدین شاه، در عمارت حلالیه، که نصرت آباد قدیم است. همان ظل السلطان هستند. این عمارت، در وسط باغی است. بلافاصله خندق شهر، طرف شمال غربی تهران، البته شاهزاده، بجاده هزار تومان مخارج آنجا کرده...

۲۵. (نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران در یکصد سال پیش، همان، ص ۱۹۷).

۲۶. امیر آباد، امیر کبیر آباد، امیر آباد، که سابقاً منطقه وسیع و بزرگی بوده، از شمال غربی تهران قرار داشته است. این محل، سابق بر این، روستایی مستقل بوده و در فاصله پنج کیلومتری شمال غربی تهران، واقع بوده است.

بنای نخستین امیر آباد، راه به میرزا آقاسی خان امیر کبیر نسبت می دهند. چنانچه در کتاب المانوالا و الاثر آمده است: «امیر آباد، از مستحدثات مرحوم امیر کبیر، تا نایب المظفر واقع در ظاهر دارالخلافه طهران است.»

۲۷. (نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران در یکصد سال پیش، همان، ص ۱۹۵).

۲۸. آب تهران، همان، ص ۴۵.

۲۹. (نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران، موسسه انتشارات امیر کبیر، تهران، ۱۳۳۶، چاپ چهارم، ص ۱۱۵).

۳۰. کشاورز، فتح الله، همان، ص ۱۱۵.

۳۱. محمدحسین خان قاجار قزوینی، مشهور به سردار ایروانی، در حدود سال ۱۱۵۵-ق. متولد شد. زمانی که فتحعلی شاه حکمران فارس بود، وی، یوزباشی غلامان خاصه بود.

در سال ۱۱۱۲، در ماجرای به نخت نشین فتحعلی شاه و نزاع بر سر حکومت، وی، سرکرده سپاه او بود. در سال ۱۱۲۷، حکومت نیشابور و سرداری خراسان بر عهده او گذاشته شد. در سال ۱۱۳۱، به تهران اعزام شد و به سرداری و سپهسالاری از تقاضای او به سرداری ایروان منصوب شد. وی، در جنگهای پایانی میان روس و ایران، سال ۱۱۴۳، به همراه برادرش، محمدحسن خان مستوفی نزاع بازو می نمود و در نبردهای، سیل از خود نشان داد. او، مجدداً تا سال ۱۱۶۵-ق. حکومت خراسان را بر عهده داشت. پس از آن، به ریاست قبل بختیاری تعیین شد. امانت همین سال، در سی ۹۱ سالگی در گذشت.

محمدحسن خان سردار، مقلب به ساری اسلان و معروف به باباخان، در بیشتر مسئولیتهایش در خراسان و نیز در جنگهای روس و ایران، به همراه برادر بود. در سال ۱۱۴۳-ق. که ایران، پس از چهار ماه محاصره، به دست روسها افتاد، پس از پایداری بسیار، به دست روسها اسیر و به تقیلس فرستاده شد. وی، پس از عهدنامه ترکمنچای، آزاد و

۱. قرآن کریم، سوره انبیا، آیه ۲۰.

۲. سردی، محمدتقی، پژوهشی در تاریخ پزشکی و درمان جهان از آغاز تا عصر حاضر، ج دوم، انتشارات سردی، تهران، ۱۳۷۸، ص ۳۷۶.

۳. همان، ص ۳۱۹.

۴. جلیوند، علی اکبر، چگونگی آب مشروب بانخت در دوران قاجار، به مجله و جلد شماره ۲۱۹، ۲۲۰، اول تا ۳۰، آبان ۱۳۵۶، ص ۲۸.

۵. مجله آب، افتتاح تصفیه خانه، لوله کشی آب تهران، دوره دوم، ش دوم (دوماه ۱۳۳۴، ص ۶).

۶. حاج میرزا عباس یاملا عباس ایروانی، متخصص به فخری و معروف به حاج میرزا آقاسی، پسر حاجی میرزا سلیم ایروانی، مدت چهارده سال، صدر اعظم محمدشاه قاجار بود و مردم در غیابش، او را حاجی یا حاجی آقای می گفتند. در جلد سوم منتظم ناصری، راجع به دارائی و املاک وی، نوشته است که وی، در سال ۱۲۶۳، هزار و چهارصد و سی و هشت قریه هائی که حاج میرزا آقاسی خود ایجاد کرده بود و تقریباً دو کرور قیمت داشت، به شخص همایون شهر بازی غازی، هبه و پیشکش نمود.

پیشتر خالصجات مرغوب اهالی تهران، املاک شخصی حاج میرزا آقاسی بوده است. آقاسی، پس از فوت محمدشاه، به حضرت عبدالعظیم پناهنده شد و دست نشست و در مدرسه جنب صحن، در حجره ای منزل کرده تا اینکه ناصرالدین شاه، از تریزه به تهران آمد و با اجازه او، روانه عیبات گردید و یک سال بعد، در رمضان سال ۱۲۶۵-ق. در سن ۶۸ سالگی، در آنجا در گذشت.

۷. (بامداد، مهدی، شرح حال رجال ایران در قرن ۱۲ و ۱۳ و ۱۴، ج ۲، انتشارات زوار، تهران، ۱۳۷۱، چاپ چهارم، صص ۲۰۳-۲۰۹).

۸. لاطر شد، در حال حاضر جزو تهران بزرگ می باشد. این ده، در زمان قاجار در محدوده تهران واقع شده بود و در فاصله ده کیلومتری جنوب شرقی کن قرار داشت. جمعیت آن، ۱۲۵۷ نفر ذکر گردیده، در بهار، از رودخانه کن مشروب می شود و از آنجا ناز، اشخیر، صیفی و انواع میوه، به دست می دهد. (نجفی، ناصر، دارالخلافه طهران در یکصد سال پیش، انتشارات از غوان، تهران، ۱۳۷۵، چاپ دوم، ص ۱۷۰).

۹. حقیقه یا بهر آب، حق استفاده از آب یک شهر طبیعی را می کنند. ولی بتدریج به مقدار آبی که به زمین مین از رودخانه یا چشمه یا از منبع آب دیگری تعلق می گرفته، اطلاق گردید. این حق مصرف مجاز، در دفاتر جمع و اسناد مالکیت یا احکام دادگاهها یا مدارک قانونی دیگر، در گذشته قید می شد.

۱۰. (سرمد، مرغی، حقوق آب، جلد دوم، چاپخانه کیهان، تهران، ۱۳۵۱، ص ۱۶۷).

۱۱. در همین سالنامه احصائیه تهران، ص ۱۲۰.

۱۲. میرزا عیسی نغری، معروف به وزیر، پسر میرزا موسی (متوفی ۱۲۸۲-ق.)، او شوهر خواهر میرزا یوسف مستوفی الممالک، پس از فوت پدرش، نایب الحکومه تهران شد که عیونش، از وزارت تهران و پیشکار حکومت بود. در سال ۱۲۸۳-ق. که ناصرالدین شاه عازم خراسان شد، به پیشنهاد مستوفی الممالک، میرزا عیسی، رسماً به سمت ریاست خالصجات و وزارت و پیشکاری کامران میرزا نایب السلطنه، منصوب گردید و از آن تاریخ، میرزا عیسی، معروف به وزیر شده است. در سال ۱۲۸۳-ق. از این سمت عزل شد و در هشتم صفر ۱۳۰۹-ق. به ناخوشی و با عزت گذشت.

۱۳. (بامداد، مهدی، همان، صص ۵۱۴-۵۱۵).

۱۴. کتاب، مجید، فدایی از تهران قدیم، مجله خواندنیها، سال ۲۸، شماره ۸۹، آذرماه ۱۳۵۶.

۱۵. شهریور ۱۳۵۶، شهریور ۱۳۶۷، ص ۵۷.

۱۶. سردی، محمدتقی، همان، صص ۳۱۹-۳۲۰.

۱۷. او لویه سفرنامه اولویه، ترجمه محمد ظاهر میرزا، به تصحیح غلامرضا وهرام، موسسه اطلاعات، تهران، ۱۳۶۱، ص ۷۰.

۱۸. (بنجامین، اس. جی. دیلیو، ایران و ایرانیان عصر ناصرالدین شاه، ترجمه محمدحسین کر دیچه، سازمان انتشارات جاویدان، تهران، ۱۳۶۹، چاپ دوم، ص ۶۱).

۱۹. کشاورز، همان، بیست سال در ایران، ترجمه علی بیرویه انتشارات نوین، تهران، ۱۳۶۳، ص ۱۰۴.

۲۰. اعتمادالسلطنه، محمدحسن خان، چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثار، جلد اول، به کوشش ایرج افشار، انتشارات اساطیر، تهران، ۱۳۶۳، ص ۱۲۴.

۲۱. سنگ: مقیاسی است برای آب و آن عبارتست از مقدار معینی لیر در هر نایب. توضیح: در تهران، یک سنگ آب، عبارتست از مقدار آبی که از شکافی به اندازه ۲۰ متر مربع (۷۵۲۸ فوت) و از قرار یک متر (۹۳۹۱ پا) در هر سه نایب جریان دارد.

۲۲. سنگ یا واحد بین المللی آب، عبارت از میزان آبی است که از یک دهانه به عرض ده

میرزا باقر میرزا، خراسان منصوب شد. در سال ۱۲۶۵ ق. به حکومت شهر یزد و پس از آن کرمان ۱۲۶۸ ق. حکومت کرمان و یلوچستان نیز، بر قلمرو او افزوده شد. محمد حسن خان میرزا در سال ۱۲۷۱ ق. در کرمان درگذشت. این دو برادر، علاوه بر وقف قنات چرخان، دارانهای دیگری را وقف کردند.

۱۶۷. کازرونی، عمادالدین: فوقنامه موقوفات سرداران قزوینی در ایران، فصلنامه وقف میراث جاویدان، سال هشتم، بهار ۱۳۷۹ ق. ش.، صص ۶۲، ۶۳.

۱۶۸. آب تهران، همان، ص ۲۵.

۱۶۹. آب تهران، همان، صص ۲۵، ۲۶.

۱۷۰. گویا همان قنات امین السلطان باشد!

۱۷۱. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۶۹۳.

۱۷۲. آب تهران، همان، ص ۲۶.

۱۷۳. همان، ص ۲۶.

۱۷۴. همان، ص ۲۶.

۱۷۵. انصیرالملک شیانی، میرزا طاهر: روزنامه خاطرات بصیرالملک شیانی، ده گوش تاریخ القاجار و محمد رسول دریاگشت، انتشارات دینا، تهران ۱۳۷۳ ق. ش.، صص ۳، ۴.

۱۷۶. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۱۱۱.

۱۷۷. آب تهران، همان، ص ۲۲.

۱۷۸. شاورز، فتح الله، همان، ص ۱۴۵.

۱۷۹. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۶۹۳.

۱۸۰. آب تهران، همان، ص ۲۷.

۱۸۱. شاورز، فتح الله، همان، ص ۱۴۵.

۱۸۲. آب تهران، همان، ص ۲۲.

۱۸۳. همان، ص ۲۲.

۱۸۴. شاورز، فتح الله، همان، ص ۱۴۵.

۱۸۵. همان، ص ۲۷.

۱۸۶. همان، ص ۲۷.

۱۸۷. همان، ص ۲۷.

۱۸۸. همان، ص ۲۷.

۱۸۹. همان، ص ۲۷.

۱۹۰. همان، ص ۲۷.

۱۹۱. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۶۹۳.

۱۹۲. همان، ص ۲۷.

۱۹۳. فتح الله، همان، ص ۱۴۵.

۱۹۴. همان، ص ۲۷.

۱۹۵. همان، ص ۲۷.

۱۹۶. همان، ص ۲۷.

۱۹۷. همان، ص ۲۷.

۱۹۸. همان، ص ۲۷.

۱۹۹. همان، ص ۲۷.

۲۰۰. همان، ص ۲۷.

۲۰۱. انصیرالملک شیانی، میرزا طاهر: همان، صص ۳، ۴.

۲۰۲. همان، ص ۲۷.

۲۰۳. همان، ص ۲۷.

۲۰۴. همان، ص ۲۷.

۲۰۵. همان، ص ۲۷.

۲۰۶. همان، ص ۲۷.

۲۰۷. همان، ص ۲۷.

۲۰۸. همان، ص ۲۷.

۲۰۹. همان، ص ۲۷.

۲۱۰. همان، ص ۲۷.

۲۱۱. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۶۹۳.

۲۱۲. همان، ص ۲۷.

۲۱۳. همان، ص ۲۷.

۲۱۴. همان، ص ۲۷.

۲۱۵. همان، ص ۲۷.

۲۱۶. همان، ص ۲۷.

۲۱۷. همان، ص ۲۷.

۲۱۸. همان، ص ۲۷.

۲۱۹. همان، ص ۲۷.

۲۲۰. همان، ص ۲۷.

کوشش عبدالحمید توائی و میر هاشم مندلی، ج اول، موسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ۱۳۳۷ ق. ش.، ص ۸۸.

۱۲۳. امهرهای ناصرالدین شاه، در زمان وقف این قنات عبارتند از:

۱. مهر چهار گوش کلاهکدار یا منجم هفت، شاه شاهان مهردن ۱۳۷۲ ق. ش. مهر فوق را، به کتابهای کتابخانه سلطنتی من زدند.

۲. مهر چهار گوش کلاهکدار، به طرح ظفر یا مسجع ظفر، زلفه السلطان ناصرالدین شاه قاجار ۱۳۷۶ ق. ش.

۳. مهر چهار گوش کلاهک دار به مسیح الملک الله السلطان بن السلطان ناصرالدین شاه قاجار ۱۳۸۳ ق. ش.

۴. تراستی، رضا، امهرهای شاهان قاجار، فصلنامه تاریخ معاصر ایران، سال پنجم، شماره ۷ (بهار ۱۳۸۱ ق. ش.)، صص ۱۷۳، ۱۷۴.

۱۲۴. میرزا ناصر الله خان نوری، معروف به سرزاقخان و ملقب به اعتمادالدوله که پس از برکناری امیرکبیر، همواره اعظم ناصرالدین شاه شده، و صادرات وی، از ۱۳۶۸ تا روز دوشنبه ۲۰ محرم ۱۳۷۵ ق. ش. به مدت ۸ سال طول کشید.

(امداد، مهدی، همان، جلد ۴، صص ۳۶۳، ۳۷۹، ۳۷۵، اصل: مخزنهای).

۱۲۵. اصل: خوشنودی.

۱۲۶. در این سال، هرات طبق معاهده پاریس، از ایران جدا شد.

۱۲۷. اصل: سنه ۱۳۷۶ ق. ش. قنات در سال ۱۳۷۳ ق. ش. وقف گردید.

۱۲۸. اعتمادالسلطنه، محمد حسن، مرآت البلدان، همان، ص ۱۵۸.

۱۲۹. بصیرالملک شیانی، میرزا طاهر، همان، ص ۲۶۸.

۱۳۰. مصطفی خان صاحب الدوله، از معارف محمدعلی شاه و حاکم تهران بود.

(هاقانی، باقر، روز شمار تاریخ ایران از مسرتا انقلاب اسلامی، ج اول، نشر گلشن، تهران، ۱۳۳۹ ق. ش.، صص ۲۷ و ۲۹).

۱۳۱. آلات کشی یا گل کشی، پاک کردن قنات از رسوبات را، آلات کشی گویند و اما اگر هدفش گول کشی باشد، گول، حلقه یا کمربندی سفالی یا سرامیکی است که برای جلوگیری از فرسایش بدنه و سقف (زمینهای شولاتی)، به کار برده می شود.

(سرمد، مرتضی، همان، ص ۱۸۲).

۱۳۲. مکانی پیموده، سنجیدن آبل.

(دهخدا، علی اکبر، همان، ج ۱۳، ص ۱۸۸۱).

۱۳۳. پشته برداری، کفکشی، قنات، به منظور رسیدن به سطح آبده را پشته برداری گویند.

(سرمد، مرتضی، همان، ص ۱۸۱).

۱۳۴. منتشر از کلیه همکاران که امکان دستیابی به این اسناد را فراهم کردند.

۲۲۱. عمادالسلطنه، محمد حسن: چهل سال تاریخ ایران در دوره پادشاهی ناصرالدین شاه القاجار و الاثر، همان، ص ۶۹۳.

۲۲۲. همان، ص ۲۷.

۲۲۳. همان، ص ۲۷.

۲۲۴. همان، ص ۲۷.

۲۲۵. همان، ص ۲۷.

۲۲۶. همان، ص ۲۷.

۲۲۷. همان، ص ۲۷.

۲۲۸. همان، ص ۲۷.

۲۲۹. همان، ص ۲۷.

۲۳۰. همان، ص ۲۷.

۲۳۱. همان، ص ۲۷.

۲۳۲. همان، ص ۲۷.

بر تقدیر آنکه وقت در آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود

و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود

و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود

و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود

و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود
 و آنجا بود که در آنجا بود

سازمان اسنادی ایران
IRAN NATIONAL ARCHIVE

(۱)
فصل دوم، نامه نوشتن
بر عزیزان

مجلس شورای ملی
مجلس خبره معارف و اوقاف
و صنایع

مجلس

آنکه نظر نظر باین کتب که ای صفت مفردی است
و نام و حسان و غیره است، افشاء آثار ثوابت و برتر است صاحب
دولت و کاتبان، که بر راحت آمل نام در فضا آمد و چون
و اتصال خبر و بر اطلاع و بید نظایر بسته و خود در جریان باشد
بسیار و معانی غماز عجب قدس خداوندی آن نیز کثیر از نظر
آنکه بپسندیدیم و این نیز بیشتر داریم و باز نظر است بر آن که
که با معانی اولی نام در تمام اصل و از قریب نام استعمال کنیم
و است نام و بیرون ایجاب کامل و ما هم که بر او فایده و
و معانی بیشتر است و بیرون از نظر خودی بگفت آنرا که

۲۷۳

نمونه استنای در اصلاح احوال نام چهار دو افواج آملی که
و در هر دو اسکنین از آنکه در این بسته خصوصاً در
و در کار به داریم و آنرا که در این حضرت آفرید کار از
نی که صرف از نام اصلاح نظر قدس و است نیز داریم که در
نست است که باشد و دیگر که در است نماید و چون
و در آداب این مسکن نیز در کجاست آب از بود بهترین
و در این است و قنات قدیم داره آنکه با کثرت و فراوانی
بر کسان تا نظر بر این قنات نام و تضاد با و می
و در است مساجد و مدارس و حمامات و در است جدید
خانگی باید کجاست برای مرغ و مرغ مسکن خاصه مالی
از منابع قنات و جاری میاید قنات و در است قنات